

זומר

ביוגרפיה של יוזמה חינוכית

נועם שרון

זמר

ביוגרפיה של יוזמה חינוכית

נועם שרון

הוצאה לאור

זומר

ביוגרפיה של יוזמה חינוכית

נועם שרון

תחקיר וכתיבה | נועם שרון, יובל גומא

שקלוט | רפי חג'ג', מאיה אבן

עריכת לשון | תומר רוזן גרייס

איור השער | נועם מרזוק

עיצוב ועימוד | מעין עופר

© כל הזכויות שמורות לעמותה לקידום החינוך ברמת גן, 2024

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגרי מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהעמותה לקידום החינוך ברמת גן.

Printed in Israel

בשיכול אותיות,
זומר זה מוזר, זורם, ורומז למזור.

אליה אלון

תוכן העניינים

9	אתר חניכה באילון סיטי	1
15	ראשית האנתרופוסופיה בישראל	2
31	גן המעיין	3
43	כמעין המתגבר	4
63	מחזון למציאות	5
73	שמונה השנים הראשונות	6
103	היפרדות	7
119	התבגרות	8
145	סמינר זומר	9
155	הורים	10
175	שאלות ההווה ואתגרי העתיד	11
191	המרואינים	
192	הערות שוליים	

1 | אתר חניכה באיילון סיטי

ולמה בכלל לכתוב ביוגרפיה?

"איילון סיטי" הוא מונח שטבע האדריכל שרון רוטברד ומתייחס אל עיר המגדלים שצמחה בשלושת העשורים האחרונים משני הצדדים של נתבי איילון. עשרות גורדי השחקים, שמתחברים לקו רקיע מרשים ואייקוני, מייצגים את עוצמתה הכלכלית של ישראל, שבמשך שנים ארוכות נדחפה מעלה בכוחם של תהליכי גלובליזציה כלכלית ויזמות טכנולוגית. לדבריו, "איילון סיטי היא ביטוי ספונטני ופראי של הגלובליזציה, של כלכלת השוק המקומית ושל תהליכי ההפרטה שעברו על התכנון העירוני".¹ היא תפארת החומריות הישראלית.

בפאתי איילון סיטי, סמוך לציר ז'בוטינסקי שמוביל אליה, עומד אתר חניכה. מדי בוקר זורמות אל האתר קרוב לאלף נפשות, מרביתן ילדים ומקצתן מבוגרים, נכונות לעוד יום של התחנכות משותפת. בשש השעות הקרובות ירכשו כולם את המיומנות החשובה ביותר בעולמנו: להיות בני אדם. בסוף יום הלימודים הם יזרמו חזרה אל העיר, יתערו בה ויהפכו לחלק ממנה, מביאים את האנושיות שלמדו אל בניניה ומשפחותיה.

ולדורף 2.0

לב רמת גן אינו מקום טבעי לבית ספר ולדורף. כשהוקם, זומר היה בית ספר ולדורף החמישי בישראל. ארבעת קודמיו שכנו על גבעות גליליות או בפנינות רגועות בפאתי ערים. למן הרגע הראשון, זומר הביא לתוך עולם הוולדורף הישראלי אימפולס עירוני. זה היה גם סוד כוחו: מייסדיו חשו שלא יכולה להיות להם שליחות חשובה יותר מאשר להביא את החינוך האנתרופוסופי המרפא אל המקום הכי מהיר, הכי חומרי, ובמובן מסוים הכי עוצמתי בישראל.

כפיצוי למחסור בסביבה טבעית שכל כך מאפיינת בתי ספר ולדורף בכל העולם, התפתח בזומר מרחב אנושי חי, שאסף אליו קבוצה מיוחדת של יזמים חינוכיים, הורים ומורים, שפעלו למענו בהתמסרות חסרת אנוכיות. בעבודתם המשותפת הם הפכו לכלי שלתוכו התגשם רעיון שהיה גדול יותר מכל אחד מהם בנפרד. התדר שעליו פעלה היוזמה משך אליו אנשים דומים, ובהדרגה נוצרה מסביבה קהילה איכותית וחזקה ששמה את החינוך במרכז. הקהילה הזאת ידעה להתארגן סביב בית הספר באופן כה מרשים, עד שלא ניתן שלא לתהות איך הייתה נראית המדינה שלנו אילו אנשים אלה היו מנהלים אותה.

למה ביוגרפיה?

עם השנים, הפך זומר ל"יוזמת מגדלור" עבור בתי ספר אחרים ברמת גן, וכן עבור עשרות בתי ספר ולדורף שנוסדו אחריה, רבים מהם באזור המרכז, וחלקם כתולדה ישירה מתהליכים או אנשים שהחלו את דרכם אצלה. האיכות המיוחדת מגדלור היא שהוא אינו מסתיר את אורו ואינו חושש להפיצו. בכך הוא הופך למורה דרך עבור הספינות שמנווטות את דרכן בחשכה. המחשבה להעלות על הכתב את סיפוריה של יוזמת זומר נובעת קודם כול מתוך אותה תודעה מגדלורית. מי ייתן והסיפור הזה ייקרא, יעורר השראה וינחה בדרכן יוזמות חינוכיות פעילות, וכאלה שרוצות להיוסד.

הסיבה השנייה לכתיבת סיפורו של הארגון היא שכעת, כשלושים וחמש שנים לאחר שהיוזמה יצאה לדרך, אנחנו מצד אחד מספיק רחוקים מההתרחשויות כדי לראות אותן בפרספקטיבה הנכונה, אך עדיין מספיק קרובים אליהן כדי להיות מסוגלים לספרן באופן מלא ומדויק יחסית. ספר הוא גם הזדמנות להודות לכל מי שהיה שם לאורך השנים ויצק את היסודות שעליהם בית ספר זומר בנוי.

ברצון האצילי להכיר תודה טמון גם מכשול גדול. ככל שנרצה, יהיה זה בלתי אפשרי להזכיר בספר אחד את כל האנשים הטובים שלאורך השנים לא רק שפעלו למען היוזמה, אלא ממש הקדישו לה את מיטב כוחותיהם וזמנם. מתוך הבנה זו, הספר מוותר מראש על הניסיון להזכיר את שמותיהם של כול מי שוודאי ראוי לאזכור. הספר מתמקד בתהליכים, והסיפור מסופר דרך אנשים רק כאשר הדבר הכרחי. גם ראיונות התחקיר הפכו ברוב המקרים לחומר הגלם שממנו נחצב הטקסט של הספר הזה. ציטוטים ישירים מפי מרואיינים מובאים רק כשהדבר נכון לסיפור (רשימת המרואיינים המלאה מופיעה בסוף הספר). אם מישהו חש נפגע מהחלטה זו, התנצלותנו נתונה לו מראש. סכנה נוספת בכתיבת ביוגרפיה ארגונית נובעת מכך שבקלות היא יכולה להפוך לזר עלי הדפנה שעליו הארגון ינוח. ניסיון העולם מלמד שברגע שאדם, או ארגון, חושבים ש"יש להם את זה" – זה גם הרגע שבו הם מאבדים את זה. יתר על כן, בית ספר זומר הגיע כעת למקום מאוד נוח ביחס לשנות קיומו הראשונות, והנטייה הטבעית והצפויה בשלב הזה היא להוריד את הרגל מהגז. ובכן, אמנם נהדר לפעול בנחת, אך אסור שהנינוחות תהפוך לשאננות. מתוך כוונה שהספר יהפוך לגורם שתורם להתפתחותה החיובית של היוזמה, הוקדש הפרק האחרון לאתגרי ההווה ושאלות העתיד. הפרק מצביע על הכיוונים האפשריים שאליה יכולה היוזמה ללכת, ועל השליחות האפשרית שתוכל לקחת על עצמה לאור התמורות שמתרחשות לנגד עינינו בשנים האחרונות בישראל ובעולם.

בין צרה לאסון

מלאכת כתיבת הספר החלה בחודש מרץ 2021 והסתיימה בנובמבר 2023. שנת 2021 עמדה בסימן הקורונה, שנחווה באותם ימים כאירוע משמעותי, במיוחד לאור השינויים שנכפו על אורחות חיינו האזרחיים בכלל ובמערכת החינוך בפרט.

תקופת הקורונה נראית כמו טיול בפארק לעומת הימים שבהם מסתיימת כתיבת הספר. המלחמה שנולדה בשבעה באוקטובר 2023 מתוך הטבח האכזרי בעוטף עזה מזעזעת את אמות הספים של החברה הישראלית, שבוודאי לא תישאר אותו הדבר לאחריה. בשלב הזה, אין לנו אלא לשלוח את תפילתנו לעילוי נשמות הנרצחים, את תקוותינו לשחרור מהיר ומלא של החטופים, ואת ניחומינו אל אלפי המשפחות שנעקרו מבתיהן או הצטרפו אל מעגל השכול. הלוואי שמתוך האובדן והאבל הגדול שבו אנו שרויים כרגע, נדע להתחדש ולצמוח כחברה בריאה יותר.

תודות

כתיבת הספר התאפשרה בזכות מספר גורמים. ראשית כול, תודה לעמותה לקידום החינוך ברמת גן, שפנתה אליי והזמינה את כתיבת הספר. העמותה הפגינה אורך רוח לנוכח תהליך הכתיבה הממושך, ונתנה לי חופש אמנותי להגשימו כראות עיניי.

תודה לאנשי העמותה לקידום החינוך ברמת גן: למנכ"לית לילך דגני, ליו"ר יוני לוי ולאיל ארד, חבר ועד העמותה, שהגה את רעיון כתיבת הספר. תודה לרחל ורון האן, שכמו שהקימו את יוזמת זומר, כך גם עזרו לספר על אודותיה לקרום עור וגידים. תודה מיוחדת לאליה אלון, מנהל בית הספר הנוכחי, ששיחותיי הרבות עמו הפרו את הכתיבה ועזרו לדייק רעיונות רבים ששלובים בה. תודה לעשרות המרואיינים על הזמן שהקדישו, על הכנות שבה סיפרו את סיפורם ועל המאמצים שהשקיעו כדי לדלות מזיכרונם פרטים, אפילו את אלה השוליים לכאורה, שבזכותם מצליח הספר להעביר לקורא תמונות חיות באמת. תודה מיוחדת ליובל גומא, בוגר זומר שהצטרף אליי במהלך הכתיבה והביא

עימו את התנופה שהייתה דרושה לסיום המשימה. חריצותו, חוכמתו ורגישותו
הן תעודת הכבוד הטובה ביותר לחינוך ולדורף בכלל ולבית ספר זומר בפרט.

דבר אחרון

איזה כיף לכם שאתם הולכים לקרוא את הספר הזה!

נועם שרון,

כפר אוריה, 2023

2 | ראשית האנתרופוסופיה בישראל

פרק ראשון ובו נספר על מה שקרה כאן לפני גן המעיין

את הסיפור של ראשית האנתרופוסופיה בישראל אפשר לספר כהיסטוריה של רעיונות, כלומר, לספר כיצד היגר והיכה שורש רעיון – ובמקרה שלנו מבנה רעיוני שלם ומקיף – מיבשת אירופה אל ארץ ישראל. התקופה שבה פעל שטיינר באופן ציבורי, הרבע הראשון של המאה העשרים, מאופיינת במיני-גלובליזציה, שהתאפשרה בזכות פיתוחים טכנולוגיים כגון הטלגרף ומנוע הקיטור, והיותה מעין קדימון לגלובליזציה הגדולה יותר שהתרחשה בעולם כמאה שנים אחר כך. לאור זאת, עוד בימיו של שטיינר, שחצה את סף המוות ב־30 למרץ 1925, נפוצו רעיונותיו ברחבי העולם. שטיינר עצמו הרבה לנסוע, ומסעות הרצאותיו התרכזו ביבשת הישנה: ארצות סקנדינביה, בריטניה, מרכז אירופה, הולנד, צרפת, איטליה. לארצות הברית הוא לא הגיע (תוכננה נסיעה, שבוטלה בעקבות מחלתו ומותו המוקדם), אך בית הספר ולדורף הראשון ביבשת החדשה נוסד בניו יורק כבר בשנת 1928. על פלשתינה הוא הרבה לדבר, במיוחד בהקשר של היותה הארץ שבה התרחשו אירועי הבשורות, ומעט בהקשר של התנועה הציונית, שבאותן שנים עשתה את צעדיה הראשונים. הציונות היא גם זו שהביאה לראשונה את האנתרופוסופיה לארץ הקודש.

בראשית היה הוגו ברגמן

הראשון שהגיע לארץ ישראל כשהוא נושא רעיונות אנתרופוסופיים בתודעתו וספרים אנתרופוסופיים באמתחתו הוא לא אחר מאשר פרופ' שמואל הוגו ברגמן, שעלה לפלשתינה בשנת 1920 מתוך אימפולס ציוני. ברגמן הכיר את רודולף שטיינר מקרוב; ד"ר ברטה פֶּנְטָה, חמותו (אם אשתו הראשונה), הייתה דמות מרכזית בחיי הרוח בפראג בתחילת המאה העשרים. הסלון הספרותי בביתה אירח חוגים תיאוסופיים, ואחר־כך אנתרופוסופיים. היא עמדה בקשר קרוב עם שטיינר, ובתיווכה נוצרה היכרות אישית בין ברגמן לבינו. "הייתי בן 19, תלמיד לפילוסופיה," סיפר ברגמן לרות מוזימן, גם היא מאימהות האנתרופוסופיה בישראל. "שמעתי שרודולף שטיינר נותן הרצאה והרגשתי שאני מוכרח לשמוע אותה. הלכתי עם שני חבריי, פרנץ קפקא ואלברט איינשטיין. קפקא התפוצץ מצחוק כאשר ד"ר שטיינר אמר שלא כדאי לאכול כל כך הרבה ביצים (קפקא אכל כמויות של ביצים). אלברט איינשטיין השתעמם מההרצאה."² ברגמן ושטיינר שמרו על קשר מכתבים קרוב, ובימי מלחמת העולם הראשונה, כשגויס ברגמן ליחידה קרבית בצבא האוסטרי, ניצל שטיינר את השפעתו וקשריו בקרב מפקדים ודאג להעברתו ליחידה עורפית. מאוחר יותר נכחדה כל היחידה הקרבית, וברגמן קבע ששטיינר, למעשה, הציל את חייו.

למרות קרבתו הגדולה לשטיינר, ואף על פי שהגדיר אותו כאדם שהשפיע עליו באופן העמוק ביותר, האנתרופוסופיה הייתה רק חלק קטן ממכלול עולמו, עבודתו והישגיו של ברגמן. מייד עם הגיעו לארץ ישראל הוא מונה למנהל בית הספרים הלאומי, מוסד שהפך ברבות השנים לספרייה הלאומית. במקביל שימש כמרצה בחוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית, וניהל קריירה אקדמית פורייה שכללה, בין היתר, את עריכת הערך "פילוסופיה כללית" באנציקלופדיה העברית, תרגום כתביו של עמנואל קנט, וכתבת שורה ארוכה של ספרי יסוד בתחום ההגות והפילוסופיה. בשנת 1935 היה ברגמן לרקטור (מנהל אקדמי) הראשון

של האוניברסיטה העברית. בשנת 1954 זכה לראשונה בפרס ישראל במדעי הרוח, ובשנת 1974, שנה לפני מותו, זכה שוב בפרס ישראל, על תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

ברגמן הרצה באוניברסיטה גם על משנתו, במיוחד הפילוסופית, של שטיינר, ובכך הפגיש נפשות ישראליות ראשונות עם עולמו. בנימין בן צדוק, מראשוני האנתרופוסופיים בישראל, מספר שכסטודנט צעיר למדעי היהדות באוניברסיטה העברית, "הייתי מוכרח להודות, שאת הערכים שחיפשתי לא מצאתי שם. לקראת סוף לימודיי, בשנת 1960, נערך בבית הלל (מרכז הסטודנטים) ערב עם פרופ' ברגמן, ממקימי האוניברסיטה העברית בירושלים והרקטור הראשון שלה. האווירה הייתה אינטימית וברגמן סיפר על מפגשיו עם שטיינר באופן כזה שהבנתי שהאנתרופוסופיה היא גם צוואתו הרוחנית עבורנו."³

בשנת 1961, שנת המאה להולדתו של שטיינר, הייתה האוניברסיטה העברית המוסד האקדמי היחיד בעולם שציין אירוע זה. באותה עת, ברגמן אף היה מעורב בהוצאה לאור של תרגום עברי לספר **כיצד קונים דעת העולמות העליונים** (ראו להלן), שהיה הספר האנתרופוסופי הראשון בעברית; אך למרות כל הדברים הללו, ברגמן תמיד טען שאינו אנתרופוסוף. הוא קיים קשרים, ובמיוחד החליף ספרים, עם אנתרופוסופים נוספים שהגיעו אחריו לארץ ישראל, אך מלבד שיחות עם סטודנטים, מעולם לא פעל באופן יזום למען השתרשותה של האנתרופוסופיה בישראל.

אנה ריכטר מאי

בשנת 1924 הגיעו לישראל זוג ציירים מאירופה: אנה מאי ובן זוגה תדאוש פון-ריכטר. היא – מוצאה מגרמניה והוא – רוזן פולני. שניהם היו בשנות החמישים המאוחרות של חייהם, נוצרים שהגיעו לכאן בשליחותה של חברה שעסקה בציורי ארץ הקודש. השניים התמקמו בירושלים, תחילה ברחוב הגידם ואחר-כך ברחוב ממילא, בחלק שבשנת 1960 הוסב שמו לרחוב אגרון. מאי ופון-ריכטר הגדירו עצמם כאנתרופוסופים, והייתה להם היכרות

אישית עם רודולף שטיינר. הם אף לקחו חלק בבניית המרכז האנתרופוסופי העולמי (הגתאנום): פון־ריכטר השתתף בבניית הוויטראז'ים ומאי - בציור הקפלות הפנימיות. במהלך הבנייה הסתכסך פון־ריכטר עם אמן פולני אחר, ושטיינר הציע לו ולזוגתו לעזוב. הם חזרו למינכן והמשיכו לעסוק ביצירתם, כולל ציור טריפטיכון "הגביע הקדוש", שהיה אמור להיות מוצג בגתאנום - דבר שלבסוף לא קרה. אך המרחק בין מינכן לדורנאך לא היה גדול מספיק כדי להשכיח מלבם את הכאב על הקושי שנתקלו בו ועל הדרך שבה עזבו. ההצעה לנסוע לפלשתינה, במטרה לצייר את המקומות הקדושים, הייתה הזדמנות מצוינת להתחלה חדשה.

בשנות העשרים הייתה ירושלים עיר בינלאומית, שאצרה בתוכה הבטחה לעתיד קוסמופוליטי. ממשלת המנדט הבריטי בארץ ישראל קבעה אותה ככירתה, וחוללה בה תנופת בנייה ופיתוח. היישוב העברי צמח ונוצרו המוסדות הציוניים הראשונים, כגון האוניברסיטה העברית בהר הצופים. תדאוש ואנה השתלבו באווירה זו. נופי הארץ הילכו עליהם קסם, והם ציירו אותם ואת אנשיה בהתלהבות. הם קנו לעצמם שם, עבודותיהם הוצגו בתערוכות וזכו לשבחים. אנה שמרה על קשר מכתבים עם מרי שטיינר, ונוצרה גם קבוצת לימוד שבועית שכללה, בין היתר, את בן־ציון (בננו) וולקוביץ', נחמה הרץ וברוך אוריאל. גם ברגמן היה מבאי ביתם של אנה ותדאוש, אליהם הגיע בעיקר כדי לשאול ספרים.⁴

בשנות השלושים התקדרו שמי ירושלים והעולם. תושבי הארץ הערבים חשו מאוימים מהיישוב היהודי הגדל, והמתח צף על פני השטח ובא לידי ביטוי בפרעות אלימות. בגרמניה עלתה המפלגה הנאצית לשלטון, ופעילות האנתרופוסופיה נאסרה. בשנת 1935 ביקש פון־ריכטר להצטרף אל אגודת האמנים הארץ ישראלית, ועל אף גדולתו האמנותית המוכחת, בקשתו נדחתה, כנראה על רקע דתי. בשנת 1937 קיבל פון־ריכטר פנייה ממשפחה פולנית עשירה, שביקשה ממנו להכין ציורים לכנסייה בכפרה. הוא החליט לקבל את הצעת העבודה והבטיח לאנה לחזור עד סתיו 1938, אך עניין מסוים, שטיבו אינו ידוע, עיכב את חזרתו. בספטמבר 1939 נעצר תדאוש בידי הנאצים. הפעם

האחרונה שאנה שמעה ממנו הייתה בינואר 1940, ומאז לא נודעו עקבותיו. אנה המשיכה להתגורר באותו בית ערבי ברחוב ממילא עד מותה בשנת 1955. כל אותן 15 שנות ערירות לא יצאה מביתה. רגליה היו חולות, אך תודעתה נותרה צלולה. היא טופלה בידי אישה וינאית בשם פולדי, שעבדה במלון קינג־דייוויד, ודאגה לה ממניעים טהורים של אהבה נוצרית. חוה לוי, אם צעירה שהכירה את האנתרופוסופיה עוד באירופה ועלתה לישראל כפליטת מלחמה בסוף 1939, נהגה להשאיל ממנה ספרים ולבקרה עם בנה הפעוט אודי, שהוקסם מהחתולים הרבים שחלקו איתה את החדר.

תרגומים וקבוצות לימוד

הזרע הראשוני של חוג האנתרופוסופיה השבועי, אותו טמנה אנה ריכטר מאי, נקלט בשנות השלושים, הארבעים והחמישים בידי קבוצה קטנה של אנשים, כולם בני התרבות הגרמנית, שהמשיכו לקרוא וללמוד אנתרופוסופיה, ביחד ולחוד – בשפת המקור. חוה לוי, שהוזכרה זה עתה, הייתה דמות מרכזית בחיים האנתרופוסופיים בישראל באותם שנים. אך נדמה שעולם האנתרופוסופיה היה נשאר נחלתם של יקים בודדים, אלמלא החל מאז שנות השישים מפעל תרגום כתביו של רודולף שטיינר לשפה העברית. הספר האנתרופוסופי הראשון בעברית היה, כאמור, **כיצד קונים דעת העולמות העליונים**, ספר הדרכה המסייע בפיתוח התפיסה העל־חושית. הייתה זו סנונית ראשונה במה שהפך להיות מפעל נלהב של ספרות אנתרופוסופית עברית, הכוללת הן תרגום ספריו והרצאותיו של שטיינר והן כתיבת מקור אנתרופוסופית.⁵ מי שהיה המוציא לאור העברי הבולט ביותר בשנים הראשונות היה בן ציון (בננו) וולקוביץ'. וולקוביץ' נולד בשנת 1908 בפולין, ומגיל שלוש חי עם משפחתו בגרמניה. בשנת 1930, כשהיה בן 22, הכיר את האנתרופוסופיה, ובשנת 1935 הצטרף כחבר לחברה האנתרופוסופית העולמית. בשנת 1937 הוא עלה לישראל והשתקע בירושלים, וב־1938 הכיר את אנה ריכטר מאי ולקח חלק בקבוצת הלימוד השבועית שלה. אחר כך עבר לתל אביב, שם ריכז את קבוצת לימודי האנתרופוסופיה. בשנת 1963 הקים בננו את הוצאת "מיכאל",

והוציא את ספרה הראשון: **חינוך הילד לאור מדע הרוח – אנתרופוסופיה**. הספר זכה להתייחסויות, אך לא תמיד להבנה, גם מטעם כותבים ואנשי חינוך מהזרם המרכזי.

עדויות מכרים מתארות את בננו וולקוביץ' כאדם מרשים, מעורר יראת כבוד, ממש התגלמות האנתרופוסופיה בגוף בשר ודם.⁶ אדם ישר כסרגל, צנוע, שחי בפשטות והקדיש את חייו לאנתרופוסופיה. לצד הקבוצה התל אביבית הראשונה, שהייתה מעין גרסה עברית לזו הירושלמית (בה הלימודים נערכו בגרמנית, כאמור), נוסדה בתחילת שנות התשעים קבוצת לימוד נוספת, שפעלה ברמת גן, בביתו של איש התיאטרון הלל נאמן. קבוצה זו – שבתחילה סבבה סביב הוראתו של ישעיהו בן אהרן ולאחר מכן המשיכה באופן עצמאי – הייתה המקום שבו נאספו רבות מהדמויות שהקימו את יוזמות חינוך ולדורף באזור המרכז.

הוצאת מיכאל הייתה הכלי המרכזי דרכו פעל וולקוביץ' למען הפצת האנתרופוסופיה בישראל. מרגע שביסס את ההוצאה ועד לפרישתו מפעילות בשנת 1987, עת הגיע לגיל 80, שכר בננו דוכן בשבוע הספר, בו הציג את ספריו. רבים נחשפו שם לאנתרופוסופיה לראשונה. וולקוביץ' אף שלח על חשבונו את שני ספרי היסוד האנתרופוסופיים, **כיצד קונים דעת העולמות העליונים** וגוף **נפש רוח**, לכל ספריות הקיבוצים בארץ. למעשה זה הייתה השפעה מכריעה על התפתחות האנתרופוסופיה בישראל, שכן הדור הבא, אותו ניתן לכנות "דור המגשימים", הגיע במידה ניכרת מתוך הקיבוצים. אריה בן דוד, בן קיבוץ עין דור, מספר שבצעירותו, בתחילת שנות השמונים, הוא שמע מחבר לראשונה את השם "רודולף שטיינר", בצירוף הבטחה שהאיש יעניין אותו. הוא ניגש לספריית הקיבוץ ושאל את הספרנית אם יש במקום ספרים של שטיינר. הספרנית לא הכירה, אבל הציעה לו לחפש באות ש'. שם הוא מצא את **כיצד קונים** ואת **גוף נפש רוח**. את האחד הוא לקח לעצמו, ואת השני נתן לאחיו הצעיר אורי, שעדיין שירת בצבא. אורי ואריה בן דוד הפכו ברכות השנים לשניים מהפעילים הבולטים בארץ לטובת האנתרופוסופיה – אריה בירושלים ואורי בקריית טבעון. היום שניהם חיים בגרמניה.

יזמות ראשונות

לצד מפעל התרגום המתפתח, נעשו בשנות השישים ניסיונות ראשונים ליישם את האנתרופוסופיה באופן מעשי, והם החלו בתחום החינוך המרפא – טיפול וחינוך ילדים ומבוגרים מעוכבי התפתחות ובעלי צרכים מיוחדים. אילנה שגל, גננת צעירה במחלקת הילדים בבית חולים העמק, נשלחה בשנת 1963 לאנגליה, אל מוסד אנתרופוסופי בשם ראונסווד סקול (Ravenswood School). שולחה, פרופ' נסאו, רופא ילדים נודע בתקופתו, לא הכיר את האנתרופוסופיה לעומקה, אך אמר לה, "שם אין הרבה תרופות, שם יש הרבה חינוך!"⁸ שגל השתלבה במקום כגננת ומורה לחינוך מיוחד, ונחשפה לאנתרופוסופיה כתפיסת עולם על שלל היבטיה המעשיים: חינוך, רפואה, חינוך מרפא, אוריתמיה וציור. בראונסווד סקול פגשה גם את רות מוזימן, מחנכת מרפאת שוויצרית, ושכנעה אותה להגיע לישראל ולהקים איתה מוסד לילדים. מוזימן הגיעה לישראל והחלה לעבוד בגישה אנתרופוסופית במרכז לבריאות הנפש שער מנשה. בהמשך הצטרפה אליה, גם היא משווייץ, מתנדבת צעירה בשם סטפני גרוב, לימים סטפני אלון. במקביל, פעלו חוה לוי ובעלה מיכאל להקמת מוסד אנתרופוסופי ראשון בישראל. בשנת 1968 נשאו מאמציהם פרי בדמות תרומה גדולה מחו"ל, שאפשרה שנה לאחר מכן את הקמתו של "בית אליהו", מוסד חינוך מרפא לילדים בניהולה של רות מוזימן. גם כאן הצטרפה אליה סטפני, שהגיעה שוב משווייץ. בית אליהו שכן בבית ערבי גדול בעיר העתיקה בבאר שבע. לימים סיפרה חוה לוי, "בהתחלה לא היה קל לקבל את ההכרה הרשמית לבית אליהו מצד דרגים מסוימים במשרד הסעד, שאז היה די דתי. בכל מקרה, המון אנשים – גם אנשי מקצוע שהיו בקשר עם החינוך המרפא – באו לראות אותו ואמרו שזה המוסד הכי טוב בארץ, וכך התפרסם כאן בית אליהו."⁸ במקביל להקמת בית אליהו, הוקם בעפולה "בית אורי", כפר טיפולי לבעלי מוגבלויות. מייסדת הכפר, דבורה שיק, הקימה אותו לזכרו של בנה אורי, והיא התגוררה בכפר עד מותה בשנת 2002. כעשור לאחר הקמת בית אליהו, באפריל 1979, הונחו היסודות ל"כפר רפאל", קהילייה שיקומית שנועדה

לתת פתרון לחיים עבור ילדי בית אליהו שגדלו. בכפר, שנמצא בפאתי באר שבע ומתנהל בגישה הדומה לכפרים המרפאים האנתרופוסופיים בעולם כדוגמת "קמפהיל", חיות ביחד "משפחות מורחבות", המורכבות ממשפחה מטפלת ומספר חוסים הגרים עמה.

לידת העידן החדש בישראל

מעניין לראות שהיוזמות האנתרופוסופיות הראשונות היו בתחום שנמצא יחסית בשולי החברה - טיפול באוכלוסיות עם צרכים מיוחדים - ולא בתחום מרכזי יותר כמו החינוך, שהגיע רק בשלב מאוחר יותר, וכשהגיע, אכן ביסס את האנתרופוסופיה כזרם תרבותי מוכר ומשפיע בישראל. כדי שדבר כזה יקרה, היו צריכים להבשיל התנאים לכך, לא רק בתוך הקבוצות האנתרופוסופיות, אלא גם בסביבה שבה הן פעלו - החברה הישראלית. מאז קום המדינה האתוס המרכזי בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל היה ציוני, סוציאליסטי, מטריאליסטי. רוחניות קושרה אך ורק לדתות המסורתיות, ולא קיבלה מקום בקאנון התרבותי של הזרם המרכזי. בסוף שנות הששים החלו הרוחות בעולם המערבי להשתנות. בקרב ילדי ה"בייבי בום", שגדלו לתוך מציאות שלא ידעה מלחמה או מחסור, החלה לנבוט הבנה שהמדע והמטריאליזם לא רק שאינם מצליחים להביא פתרון לשאלות ולכאבי הקיום האנושיים, אלא שלמעשה הם מקור לכאבים ולשאלות אלו. מלחמת וייטנאם העירה בארצות הברית תנועת נגד, אותה ניתן לכנות בשם הכללי "ילדי הפרחים", שביקשו לעשות אהבה ולא מלחמה, והרחיבו את תודעתם באמצעות סמים כגון מריחואנה ו־LSD. התופעה לא נשארה בגבולות ארצות הברית: באנגליה התפרסם במאי 1967 האלבום המופתי "סרג'נט פפר" של להקת הביטלס, שנתן אות לפתיחת "הקיץ של האהבה" ובמאי 1968 התחולל בפריז מרד הסטודנטים הגדול, שפרץ בסורבון במחאה על המדיניות השמרנית והגזענית של ממשל דה-גול, וסחף אחריו מיליונים שהבעירו את הרחובות בדרישה לרפורמות מרחיקות לכת. פסטיבל וודסטוק, שנערך באוגוסט 1969 בצפון

מדינת ניו יורק בהשתתפות 400 אלף איש, ציין שיא חסר תקדים בפריחת התרבות האנטי ממסדית.

ההדים של ימי הפרח והאהבה בעולם המערבי הגיעו גם לישראל, אך פגשו בה מציאות אחרת לגמרי. ב"ק"ץ האהבה" התרחשה בישראל מלחמת ששת הימים, שהסתיימה בניצחון צבאי מוחץ והביאה בעיקר תחושות של אהבה עצמית ואופוריה לאומית. ספקות קיומיים וקריאה להתבוננות פנימית לא היו על סדר היום באותם שנים; אך הם הגיעו, ובגדול, בשנות השבעים, עם השבר שהביאה מלחמת יום הכיפורים. 2,656 ההרוגים, 7,251 הפצועים, הלומי הקרב, האלמנות והיתומים שהצטרפו למעגל השכול, שיתוק המשק לחצי שנה, לצד ההלם והאיום הקיומי שהורגש למשך שבועות וחודשים ארוכים – כולם חברו יחד כדי ליצור סדק עמוק בנפש הישראלית. אל הסדק הזה החלו להיכנס מספר רעיונות חדשים, שלא בהכרח היו זהים לאלה שהפכו לפופולריים במערב, אך היו שונים לחלוטין מהאתוס הציוני שהקים את המדינה.

הזעזוע שאחז בחברה הישראלית בא לידי ביטוי בהגירה: גל של "ירידה מהארץ" הביא לכך שבשנת 1974 מספר העוזבים היה קטן רק במעט ממספר העולים לארץ. תופעה נוספת שהחלה להתעצם הייתה חיפוש אחר תשובות לשאלות קיומיות בעולם הרוחני. ביטוי אחד של חיפוש זה היה גל של "חזרה בתשובה" אל חיק היהדות האורתודוקסית. הרב אורי זוהר, שחזר בתשובה בשנת 1977, הוא נציגה המובהק של מגמה זו. ביטוי נוסף שלה היה חיפוש אחר תשובות בקרב זרמים רוחניים, שהיום קל לנו לאפיין בתור "העידן החדש" – ניו אייג'. החל משנות סוף שנות השבעים ולאורך שנות השמונים והתשעים פרחו בארץ תנועות רוחניות מגוונות, שחלקן התבססו על יהדות מתחדשת, אחרות על רעיונות מהפילוסופיה ההודית, שהגיעה לארץ עם ראשוני הישראלים שחזרו מטיול במזרח, וחלקן – על תנועות אחרות שהגיעו מהמערב. את הרעיון האנתרופוסופי ניתן למקם בתוך הזרם הזה. אמנם שורשיו בארץ, כפי שראינו, קדומים יותר; אך אם בחמישים השנים הראשונות האנתרופוסופיה הייתה מעין יקום רעיוני שולי

וזר לזרם המרכזי – הרי שמאז שנות השבעים היא החלה לתפוס אחיזה בקרב ילידי הארץ, ובמיוחד בקיבוצים – המקום שגילם בכל מהותו את האתוס המייסד של מדינת ישראל, הציוני, הסוציאליסטי והמטריאליסטי, ובעצמו עמד בפתחו של משבר קיומי עמוק, שנבע יותר מכל מאובדן הרלוונטיות של הרעיון הרוחני שעמד מאחוריו.

הסברסים מגיעים

צבי מדר, בן קיבוץ גבעת חיים (מאוחד) היה בן 18 כשהתגלגל לידי **כיצד קונים דעת עולמות עליונים**, הספר ששינה את חייו. שותף להתלהבותו היה בן דודו, צבי דביר ('שנינו נקראים על שם אותו הסבא שנשמד בשואה') שגם הוא התעניין ב'דברים שמעבר': "קראנו ונתפסנו", סיפר לימים מדר. "למגינת ליבם של ההורים נאספה סביבנו קהילת צעירים. זה היה לפני תקופת הסמים, אבל הסתכלו עלינו כמו על מסוממים. במגע עם האנתרופוסופיה, בארץ היה אז רק קומץ 'מבוגרים' שהכירו את העניין, ואנחנו היינו 'הצעירים'. אני זוכר איך חוה לוי התלהבה מזה שה'סברס' מגיעים."⁹ צבי ואשתו ירדנה חיפשו דרך לאנתרופוסופיה ושמעו על בית אליהו. ברבות השנים, משפחות מדר ודביר, וכן משפחתם של אודי לוי (בנם הצעיר של חוה ומיכאל לוי) ואשתו אורנה, היו שלוש המשפחות שהקימו את כפר רפאל.

מתוך קהילת הצעירים שנאספה בקיבוץ גבעת חיים (מאוחד) יצאו כמה מהדמויות המשמעותיות ביותר לצמיחתה של האנתרופוסופיה בישראל. ניתן לדבר על שתי קבוצות עיקריות: האחת, בהובלת צבי מדר וצבי דביר, הקימה את "כפר רפאל". השנייה, בהובלת ישעיהו בן אהרן (בנו של מנהיג הפועלים יצחק בן אהרן), שמה במרכז חייה את שאלת התחדשות הקיבוץ מתוך הרוח, תוך דגש על חיים קהילתיים. קומונה זו, שמשכה אליה צעירים מקיבוצים נוספים וגם מהערים, התמקמה בתחילתה (סוף שנות ה-70) בירושלים, ובשנת 1980 עלתה למצפה לבון, צפונית לכרמיאל. בתחילת דרכה, לא הייתה בקבוצה זו של אינדיווידואלים צעירים מחויבות ברורה

לאנתרופוסופיה; אך כן היו בה פתיחות רוחנית וכמיהה עזה לחוויה רוחנית. ניתן לומר שבמקרים רבים חסרו אנשיה את הבשלות הנפשית להתמודד עם החוויות הרוחניות החזקות שהם חוו. יעקב ארנן, בן קיבוץ חצור שהיה חלק מאותה קבוצה, ודמות דומיננטית בקיבוץ הרדוף עד היום, מתאר את הימים של מצפה לבון כימים של התגלות רוחנית ישירה, על גבול האקסטזה הקולקטיבית, שמטבעה הובילה גם להתנהגויות בלתי מאוזנות. *"הייתה שם מין חוויית התקדשות אינסטינקטיבית, מיידית. כולם שם היו פתוחים לרוח, היינו עושים שלוש פעמים ביום כמעט שעה של מדיטציה. ובגלל שהיינו כל כך צעירים, היה שם גם משהו לא בשל לגמרי. אנשים היו נכנסים להיכל המדיטציה והיו להם התגלויות ישירות מהרוח... אבל חסרה לנו דרך החניכה שאדם מודרני צריך לעבור כדי להגיע לרוח. דרך החניכה שמתווה האנתרופוסופיה.¹⁰"* המחויבות אל האנתרופוסופיה כדרך רוחנית מרכזית נוצרה בקבוצה בהמשך הדרך, דווקא לאחר ביקור בפינדהורן, קהילה רוחנית מחלוצות העידן החדש, שהוקמה בסקוטלנד בתחילת שנות השישים וקיימת שם עד היום.¹¹

בשנת 1982 קיבלה הקבוצה קרקעות במועצה אזורית זבולון שבגליל התחתון, ושם היא הקימה יישוב קבע. עם העלייה לקרקע של קיבוץ הרדוף, החלו צעירים לנסוע לחו"ל כדי ללמוד בהכשרות אנתרופוסופיות באנגליה, שווייץ וגרמניה – במיוחד בתחום החינוך, אך גם בתחום התרפיה, האמנות והחינוך המרפא. כשצעירים אלה חזרו לארץ, מאמצע וסוף שנות השמונים, נוסדו בהרדוף יוזמות אנתרופוסופיות, שבמקרים רבים היו חלוצות בתחומן. בשנת 1985 הוקם בהרדוף גן ילדים קטן, בהובלתה של סטפני אלון, שהיה הגן האנתרופוסופי הראשון בישראל. חיי הקהילה בקיבוץ הרדוף, אף כי התמתנו בקיצוניותם ביחס למצפה לבון, עדיין היו סוערים, תובעניים ולעתים פוגעניים. לא כל הצעירים שנמשכו לאנתרופוסופיה מצאו את מקומם בקיבוץ הרדוף, וכך, בקריית טבעון, עיירה ציורית שקטה הממוקמת כעשרים וחמש דקות נסיעה משם, החלה להתבסס קהילה אנתרופוסופית – חלקה מורכבת מפליטי

הרדוף, חלקה מבני המקום. סטפני אלון, שעברה עם משפחתה מהרדוף לטבעון, הקימה בשנת 1989 את הגן הראשון של עמותת "שקד", מה שהפך ברבות השנים למפעל חינוכי וקהילתי מפואר, שהחל משנות התשעים משך אליו "מהגרי ולדורף" מאזור המרכז, דבר שחיזק וביסס מאוד את הקהילה האנתרופוסופית בעיירה. בין לבין, בשנת 1986, נוסד גן הוולדורף הראשון בירושלים בידי אמיר גלר, בן קיבוץ גבעת חיים (מאוחד), שאחרי תקופה בכפר רפאל נסע ללמוד חינוך ולדורף בגרמניה. הרדוף־טבעון־ירושלים היו משולש קהילות חינוך ולדורף בישראל עד שנות האלפיים, עת החלה להתגבש קהילה נוספת, במרכז.

עם עזרה מידידים

לאורך כל התקופה המשתרעת מסוף שנות ה־70 ועד סוף שנות ה־90, הגיעו לישראל בטפטופים קטנים אך יציבים אורחים מחו"ל, במיוחד מאירופה – אנתרופוסופים מנוסים ובעלי מעמד כגון יורגן שמידט, ראש החברה האנתרופוסופית בנורווגיה, ורודולף גרוס, מחנך ולדורף חשוב מגרמניה ומזכיר החברה האנתרופוסופית שם. באירופה, ובמיוחד בגרמניה, פעלו באותה עת עמותות שמטרתן היתה לתמוך בפיתוח החינוך האנתרופוסופי בישראל. דוגמה להן היא עמותת "אינטרוול" הגרמנית, שאספה כסף ואף שלחה לארץ ריהוט ומומחים לחינוך ולדורף. דוגמה בולטת למומחית כזאת הייתה מגדה מאיר, גרמנייה ילידת 1929, בת לאם יהודייה, עמה ברחה לאנגליה בעת מלחמת העולם השנייה. היא הייתה בוגרת חינוך ולדורף, ובהמשך חזרה לגרמניה והפכה למורת ולדורף בבית הספר בשטוטגרט. מגדה, המתוארת כאדם חם, לבבי, חיוני ושש לעזרה, הייתה כמו הסנדקית של חינוך ולדורף בארץ: היא הרבתה להגיע ואף גרה כאן תקופה, העבירה את הסמינרים הראשונים בארץ על חינוך ולדורף, ליוותה את בתי הספר הראשונים שהוקמו בישראל, ותמכה במורים ובצוותים החינוכיים. עבור רוב הישראלים, במיוחד אלה שלא נסעו ללמוד בחו"ל, מגדה הייתה גם המפגש הראשון עם מחנכת

ולדורף וגם המפגש הראשון עם בוגרת חינוך ולדורף – ממש התגלמות חינוך ולדורף בגוף אדם.

העזרה החיצונית שקיבלה הקהילה האנתרופוסופית הצומחת בישראל לא הגיעה רק מחו"ל; גם ישראלים שאינם אנתרופוסופים החלו לשים לב לפעילות המתרחשת ולדווח עליה. בשנת 1986 התפרסמה בעיתון הג'רוזלם פוסט כתבה שסקרה מזווית אוהדת את הימים הראשונים, האידיאליסטיים והאופטימיים של קיבוץ הרדוף. "אין להם טלוויזיה בבית, אך חברי הרדוף רחוקים מלהיות חבורה של פריקים מוזרים; למעשה, הם קבוצה שפויה ומפוכחת ביותר של אנשים [...] חברי הרדוף שואפים להתוות דרך חדשה, לא רק לקיבוצים אלא לחברה האנושית בכללותה."¹² מליץ יושר משמעותי של האנתרופוסופיה בשנות השמונים היה פרופ' שמעון זקס, מייסד המגמה לחינוך מיוחד באוניברסיטת תל אביב והמפקח הראשי על החינוך המיוחד מטעם משרד החינוך. בשנת 1984 פרסם פרופ' זקס את ספרו טיפוח הגרעין התקין של הילד לאור הרעיון האנתרופוסופי (הוצאת פפירוס מבית אוניברסיטת תל אביב). בספר, שהיה הראשון בישראל שנכתב על האנתרופוסופיה מנקודת מבט חיצונית, מנגיש פרופ' זקס את התפיסה החינוכית האנתרופוסופית וכותב כיצד היא באה לידי ביטוי בשדה החינוכי. הוא אף מביא דוגמאות מן השטח ומספר על המוסדות האנתרופוסופיים המעטים שפעלו אז בישראל. לדברי גלעד גולדשמידט, שייסד את בית ספר ולדורף הרדוף, ספרו של זקס היה הספר שעמו הסתובבו המחנכים הראשונים, שניסו לשכנע הורים לשלוח את ילדיהם אליהם. גולדשמידט מוסיף ואומר שפרופ' זקס סייע גם מבחינה רעיונית ורוחנית וגם עם קשרים פה ושם.

ספר נוסף וראוי לציון הוא "רשמים מחינוך ולדורף" (הוצאת גסטליט, 1990) מאת המחנכת יהודית אנגרס, שהכירה את האנתרופוסופיה דרך בתה אפרת. אנגרס נסעה לשנת היכרות עם חינוך ולדורף בגרמניה, ובמהלכה כתבה את רשמיה והביאה סקירה מעמיקה של עקרונותיו, לצד דוגמאות מעשיות לפרקטיקות פדגוגיות ונתונים על התפתחות חינוך ולדורף בגרמניה.

בסוף שנות התשעים נערך בישראל כנס בינלאומי בהשתתפות מזכירי החברות האנתרופוסופיות מכל העולם. לכנס זה נעשתה עבודת הכנה על ידי פעילים אנתרופוסופיים מכל הארץ, במה שהיה יכול לבשר על הקמתה של חברה אנתרופוסופית ישראלית. אולם הכנס, שהיה אירוע שיא של הפעילות האנתרופוסופית עד לאותם ימים, היווה גם סוף מסוים לאותה רוח קהילתית. למגינת לבם של המזכירים, חברה אנתרופוסופית ישראלית לא הוקמה. היוזמות השונות החלו להתמקד כל אחת בביסוס פעילותה-היא.

בתי ספר אנתרופוסופיים

בית ספר הוולדורף הראשון בישראל הוקם בשנת 1989, כשגלעד גולדשמידט, שחזר מלימודים בשווייץ, ומיכל בן שלום, שחזרה מלימודים באנגליה, חברו כדי להקים את בית הספר בהרדוף. מספר התלמידים שהגיעו מהגנים האנתרופוסופיים בטבעון ובהרדוף לא הספיק כדי לפתוח כיתה, ובחיפושם אחר תלמידים נוספים, חרשו גלעד ומיכל את צפון הארץ ברכבם. "בכמה חודשים האלה, מאז שאני חזרתי לארץ ועד תחילת שנת הלימודים, הסתובבנו שנינו בגליל - היה לנו איזה אוטו מצ'וקמק פיאט 127 - והתחננו להורים שייתנו לנו את הילדים שלהם, נזכרת מיכל בן שלום.¹³ "סיפרנו על חינוך ולדורף ניסים ונפלאות, כמו שיכולים רק סטודנטים אידיאליסטיים שזה עתה גמרו ללמוד. חלק מההורים בחוגי בית פגשו אותנו בחום ובאמון, בעיקר ביודפת, וחלק בעוינות וביקורת, עד רמה של התקפות." גלעד גולדשמידט, שחינך את הכיתה הראשונה, מחזק את דבריה: "בעצם ההד היחיד הממשי שמצאנו היה בקהילת יודפת, ולרוב אצל משפחות ברוכות ילדים שכבר הבינו מה זה בית ספר, והיו בפתחות לדרך רוחנית. הן הסכימו לשלוח אלינו את הילדים, ולכן הכיתות הראשונות היו הרדוף-יודפת, עם ילדים בודדים ממקומות אחרים." כיתה א' האנתרופוסופית הראשונה בישראל מנתה עם פתיחתה 13 ילדים. בשלוש השנים הראשונות פעל בית הספר כמוכר שאינו רשמי, ולאחר

מכן קיבל סטטוס של בית ספר מוכר ורשמי. בית הספר ולדורף השני בישראל, שנקרא "אדם", הוקם בירושלים בשנת 1993, השלישי – "שקד", בטבעון ב-1994, והרביעי – "אורים", הוקם ברמת השרון בשנת 1996. שלושת בתי ספר ולדורף הראשונים בישראל הוקמו על ידי מורים ישראלים שרכשו את השכלתם האנתרופוסופית בחו"ל, ובמיוחד בגרמניה ואנגליה. ברור היה לכולם, שכדי להפוך את חינוך ולדורף לרווח יותר בישראל, יש להכשיר את המורים הבאים כאן בישראל. בשנת 1992 הוקם בירושלים "סמינר אדם", ובשנת 1996 הוא עבר לפעול בתוך מכללת דוד ילין. מהלך זה, לצד "חותמת הכשרות" שהוא העניק לפדגוגיה האנתרופוסופית, גם אפשר למורים לעשות תואר ראשון בחינוך ולקבל תעודת הוראה, דבר הכרחי למורים בבתי ספר ממלכתיים, שעליהם נמנו גם בתי הספר האנתרופוסופיים. סמינר המורים בדוד ילין, לצד שביעות הרצון הכללית מארבעת בתי הספר האנתרופוסופיים שכבר פעלו, הכינו את השטח לשלב הבא של חינוך ולדורף בישראל, "ולדורף 2.0", שהמאפיין המובהק שלו הוא שיוזמיו היו הורים, שראו את ארבעת בתי הספר הראשונים ורצו דבר דומה לילדיהם. בשנת 2001 נפתח בית ספר זומר, וב-2003 בית הספר עודד ביודפת. בשנת 2006 נפתחו 3 בתי ספר, ובטווח השנים 2006-2016 נוסדו בישראל 23 בתי ספר נוספים.

בשנת 2000 הקימה ורה כהן את המגזין "החיים האנתרופוסופיים בישראל" (ממנו נולד בשנת 2007 "אדם עולם"), ונוסד אתר האינטרנט "אנתרופוסופיה בישראל". בשלב הזה האנתרופוסופיה בישראל עוברת לשלב מתועד יותר, וכאן גם מסתיימת הסקירה של פרק זה.

3 | גן המעיין

בסוף כל יוזמת חינוך ולדורף בעברית
יושבת אמא שנמאס לה

בשנת 1988 הייתה אריאלה ישראלי אמא צעירה, יוצאת קיבוץ מצר, שעברה למרכז הארץ במטרה לממש את עצמה בתחום עיסוקה: הוראת תנועה ומחול. היא ואיל ישראלי, בן זוגה באותם ימים, גרו בדירה ברחוב הפלמ"ח בגבעתיים, רחוב שקט עם חצרות גדולות ושכירויות נמוכות. בבניין ממול התפנתה דירה נוספת, והם שכרו גם אותה כדי לפתוח בה מקום לעבודה בתנועה ומחול. כשבתם אלה הגיעה לגיל 3, החליטה אריאלה שהגיע הזמן למצוא לה מסגרת חינוכית; בהמלצת חברותיה, היא רשמה את בתה לגן בשכונת רמת חן הרחוקה. יום אחד, הקדימה אריאלה לאסוף את אלה מהגן, וראתה פעוטה בת כשנתיים עומדת עם צבע ומקשקשת על לוח מחיק. הגננת, שראתה את אריאלה וביקשה להרשים אותה, אמרה לפעוטה: "אני לא רוצה לראות סתם קשקושים, אני רוצה לראות פרפרים ופרחים!" דבריה של הגננת אכן הותירו רושם רב על אריאלה; כף רגלה של בתה לא דרכה יותר באותו גן.

לימים, הפכה אריאלה לאחת מנשות החינוך המקוריות בישראל, הדמות המובילה מאחורי "מעיינות רבי חייא" (היום "לב המעינות"), בית חינוך שהוביל ליצירת זרם חינוכי תורני התפתחותי פורץ דרך, היונק ממקורות

ומסורות ישראל ומזקק את הניסיון החינוכי שצברה בתחנות חייה השונות. אך בעוד שאת זרם החינוך היהודי שורשי - כפי שהוא מתקרא בפי מייסדיו - הקימה אריאלה לבקשת הציבור, את הגנים ברוח ולדורף, שמהם נולד גן המעיין, שממנו צמחה כל יוזמת חינוך ולדורף ברמת גן - היא הקימה כדי לעשות לפתה ולביתה.

את דרכה החינוכית החלה אריאלה כשחזרה לקיבוצה אחרי שירותה הצבאי, ועבדה שם במערכת החינוך. כמו בני קיבוץ רבים באותה עת, החל בתוכה חיפוש אחר משמעות רוחנית. "הרגשתי שאני חיה בתוך ואקום", היא אומרת. "חיפשתי משהו אחר". כעבור שנים, כשכבר הייתה נשואה אך עדיין בחיפוש אחר משמעות, הגיעה לביקור בהרדוף, ולאחר מכן היא ואיל חזרו לשם לשבוע התנסות. שם היא פגשה לראשונה את חינוך ולדורף. לדבריה, "מצא חן בעיניי שלכל דבר יש משמעות, ושום מעשה אינו מקרי. מצא חן בעיניי שהחינוכיות מבטאת את הפנימיות, או בשפה שלי היום: שיש קשר בין אור וכלי".

השפה של אריאלה היום היא שפתה של בעלת תשובה. החיפוש אחר משמעות רוחנית הפך לכוח שמוביל ומעצב את מהלך חייה, והוא לא נעצר גם כשהיא מצאה תשובות זמניות לשאלות שהעסיקו את נשמתה. תחנות חייה לקחו אותה מהקיבוץ לגבעתיים ומשם להרדוף, ואז לטבעון, ומטבעון לירושלים, ומשם לקהילה תורנית בחריש. ממרפסת דירת הקרקע שלה אפשר לראות את יער מענית, נחל נרבתה ואחריהם - קיבוץ מצר שבו נולדה. המעגל של חייה כמעט נסגר. הדרך הפנימית שבה צעדה לקחה אותה מהחינוך הקיבוצי אל חינוך ולדורף ומשם לחזרה בתשובה. כל תחנה בדרך, כל צעד במסע, הותירו את רישומם. ביתה צנוע אך ניכר בו מגעיד טבעי ואמנותי: חומרים טבעיים, חיפויי עץ ועבודות יד, לצד תשמישי הקדושה היהודיים. ומבעד לעיניה הטובות, במבטה החי משתקפת פנימיות עשירה, מאירה, כזו שדרך מעשיה מנהלת עם העולם יחסים הדוקים של נתינה וקבלה. ואחד המעשים המשמעותיים הראשונים שעשתה היה להקים גן עבור בתה. הגן הוקם בחלל המרכזי הקטן לתנועה, שעוד קודם לכן כבר אירח, לאחר

חוגי התנועה לילדים, מפגשים לציור בצבעי מים וקבוצת לימוד בנושא חינוך ולדורף. אריאלה הקימה אותו כיזמית. באותה עת היא לא ראתה את עצמה כגננת, ובוודאי לא רצתה להיות הגננת של פתה. אז היא אספה שתי גננות, ושש משפחות, והנה נולד לו גן חדש ברוח חינוך ולדורף. אך ההתחלה הייתה קשה; גננת אחת משכה לכיוון החינוך הקיבוצי, גננת שנייה משכה לכיוון של יוגה ובודדהיזם, ומתוך חילוקי הדעות עלה הצורך הנוער לצעוד בדרך חינוכית ברורה. אז הגיעה ורד שטמפר, צעירה בת 21, שהחלה לעבוד בגן וגם הצטרפה לקבוצת הלימוד בנושא חינוך ולדורף. ללא ניסיון בחינוך, אך עם רצון ללמוד ולהעמיק בו, לצד כישרון טבעי ויכולת אמנותית מפותחת, היא לקחה את המושכות לידיה וייצבה את הגן. כעבור שנה היא תעזוב אותו, תחילה לירושלים ואז ללימודים באנגליה.

תינוק ששבה

במקביל להקמת הגן, הפנים כבר היו מופנות אל שנת הלימודים הבאה. בשכונת הדר יוסף שבצפון-מזרח תל אביב התארגנה יוזמה נוספת להקמת גן אנתרופוסופי, ומובילי היוזמה, ד"ר אבישי גרשוני ואשתו המנוחה אורנה, פנו לאריאלה ובדקו איתה את האפשרות שתהיה הגננת. הם הזמינו אותה לפגישה במקום שבו עתיד היה לקום הגן, ומכיוון שאריאלה עצמה אינה נוהגת, שתי אמהות מאזור גבעתיים, שבעצמן התעניינו בגן האנתרופוסופי, הקפילו אותה ברכב לפגישה. שם היא הבינה שכדי לקחת על עצמה את הגן היא תצטרך לקום בחושך, לעזוב ילדה קטנה ולקחת שני אוטובוסים להדר יוסף, והדבר נראה לה לא מציאותי. בדרך חזרה לגבעתיים, אחת האמהות העלתה את הרעיון לפתוח את הפעוטון אצל אריאלה בבית. גם הרעיון הזה נראה לה מופרך, אך האימהות התעקשו וקבעו פגישה נוספת כדי להמשיך לדון בעניין.

לפגישה הנוספת הגיעה אחת האמהות – דינה גבעון – ביחד עם בנה אמרי, פעוט בן שנתיים. זו הייתה אהבה ממבט ראשון. "ראיתי את הילד ופשוט לא יכולתי להגיד לא", מספרת אריאלה. "הרגשתי שאני חייבת להיות הגננת שלו."

לא יודעת למה. זה היה, אתם קוראים לזה קארמה, אנחנו קוראים לזה שורש נשמה". וכך, בתוך פחות משנה, מצאה עצמה אריאלה אחראית על שתי יחזמות חינוך ברוח ולדורף: הגן שהקימה עבור בתה, והמשפחתון שניהלה מביתה. בשנת הלימודים ה'תשמ"ט (1988-89) פעלו שתי היחזמות במקביל, כשאל ורד מצטרפת והגנת תרצה בן עמי והגנן עוז פרנק, ששנים לאחר מכן חזר גם הוא בתשובה והצטרף ליחזמות של מעיינות רבי חייא. בשנה הזאת הגן עשה לעצמו שם והחל למשוך אליו גרעין של הורים ומשפחות מיוחדות - אנשי תרבות ואמנות, מוזיקאים, אנשי עסקים, בעלי מקצועות חופשיים, לצד קבוצה של הורים שהייתה שייכת לתנועת "אנשים לעולם" (Physical Immortality). קהילה שחבריה אינם מוכנים לקבל את חלופיות החיים, מתייחסת לזקנה כאל מחלה ומחפשת דרכים לרפא אותה. באופן לא מפתיע, קבוצה זו, שתפיסת עולמה שונה בתכלית מהאנתרופוסופיה, לא המשיכה בגן זמן רב.

אל המעיין

בעידוד השם הטוב שעשו לעצמם הגנים האנתרופוסופיים בירושלים, טבעון, הרצליה¹⁴ והרדוף, השמועה על "הגן ברוח הגן הוורוד בירושלים" שפעל בגבעתיים עשתה לה כנפיים במהירות. בקשות להצטרפות הגיעו מכל גוש דן, ובמהרה היה ברור לכולם שצריך ליזום צעד של גדילה.

צוות הורים התגייס למציאת מקום חדש, ואחד ההורים, שלומי גולדשטיין, הכיר מקום כזה: בית פנימי ושקט, מוקף חצר גדולה, שעץ עתיק וגדול עמד במרכזה. על העץ שובך יונים, ובפינת החצר לול תרנגולות. מרבדי תרד בר וכובע הנזיר עטפו את המרחב. הבית הישן כבר שימש כגן ילדים שנים רבות. עוד לפני שהגן של אריאלה נכנס אליו. לשלומי היה ברור שזה המקום שהם חיפשו, ועוד לפני שעדכן את אריאלה, הוא הודיע לבעלי הבית שהם מעוניינים. הבית ניצב ברחוב המעיין 22 בגבעתיים.

היום, ברחוב המעיין 22 עומד בניין בן 3 קומות. בשנת 1989 בעלי הבית כבר רצו לבנות על השטח, אך קבלת היתרי בנייה בישראל לוקחת זמן רב. ועדיין, בעלי הבית לא היו בטוחים שהם רוצים שוב להשכיר את הנכס לגן ילדים.

שלומי, שהיה בקשר עם רב מקובל וברכות הימים הפך בעצמו לחב"דניק מוכר, אמר לאריאלה: חייבים לעשות השתדלות רוחנית. אריאלה, שבאותו זמן עוד הייתה רחוקה מעולמות ההשתדלות הרוחנית, בכלל תכננה את נסיעתה בקיץ לאירופה, עם איל, שם הם התכוונו לבקר בגני ולדורף ולחקור את עולם הצעצועים האנתרופוסופיים. בעצת הרב, שלומי קבע מועד – חצות הלילה – שבו כולם התבקשו לדמיין את הבית והחצר המבוקשים הופכים לגן החדש. אריאלה הודיעה שבאותו זמן היא אמורה להיות במטוס. "עוד יותר טוב", הוא אמר לה, "את תהיי קרובה למלאכים". בטיסה, אריאלה ויתרה על השינה והשתמשה בכוח המדמה שלה, שברבות השנים התגלה כעוצמתי במיוחד. "ראיתי את המקום בדמיוני", היא מספרת. "ראיתי מה אנחנו עושים שם, איך אנחנו משפצים, כאילו אנחנו כבר ממש שם. ביום שחזרנו הייתה פגישה עם הזקנים בעלי הבית והחתן שלהם שניהל את העניינים. הפגישה הצליחה וסגרנו חוזה. למחרת הפגישה התחלתי לארגן קבוצות עבודה של הורי הילדים שכבר היו רשומים לגן. התחלנו לשפץ את הגן, ודינה גבעון, שלמדה עיצוב פנים, הייתה לעזר רב. היינו צריכים לגרד שכבות על גבי שכבות של צבע וטפטים. עבדנו בלי הפסקה במשך שבוע, זאת הייתה עבודה ממש קשה. לא עשינו שום דבר אחר חוץ מזה. היינו בהתמסרות מלאה, ועשינו מקום חלומי. זה היה מטורף, וגם שילמנו על זה מחירים אישיים. ובאיזשהו שלב, אחרי שהגן נפתח, שאלתי את עצמי אם כל זה היה שווה. בדרך הביתה נכנסתי לאחד הגנים בשכונה, והספיקו לי חמש דקות של שהייה שם כדי להיות לגמרי שלמה ולהבין שהמאמץ אכן היה כדאי".

לצד ההתמקמות בכתובת החדשה, הוחלט להקים עמותה שאליה אריאלה צירפה הורים שהיו מוכנים לתרום מידיעותיהם, כישוריהם והתמסרותם לטובת הגן. לעמותה קראו "העמותה לקידום החינוך בהשראת ולדורף – גבעתיים".

שנים אפופות חסד

השנים הראשונות של גן המעיין היו שנים אפופות בחסד, שמחת עשייה והתלהבות שסחפה את כל המבוגרים שנגעו בו: הורים ואנשי חינוך. שמחה

והתלהבות הן תופעות מוכרות והכרחיות בשנות ההקמה של יוזמות חינוכיות אלטרנטיביות, אך במקרה של גן המעיין התווספה אל הסיטואציה תחושה של שותפות לסוד, ידיעת ח"ן. כיום, כשחינוך ולדורף מבוסס ובוגריו משתלבים בצורה נהדרת בכל אחת מתחנות החיים הישראליים,¹⁵ השאלה "איזה ילדים יוצאים מהחינוך הזה?" כבר נשאלת פחות. אך באותם שנים, כשכל מה שהיה להורים לראות זה קירות ורודים, צעצועי עץ ובובות בלי פנים, הם היו צריכים לסמוך הרבה יותר על האינטואיציה שלהם ועל הצוות החינוכי שאצלו הפקידו את ילדיהם. אנשי הצוות החינוכי היו צריכים לעשות עבודה הסברתית מקיפה אצל ההורים, הן בהנגשת עקרונות החינוך האנתרופוסופי, והן בתרגומם לחיי היומיום בבית. דברים שהיום נראים לנו מובנים מאליהם, היו אז חדשניים ואף חתרניים. ובכל מקרה, הורים שבתחילת שנות התשעים שלחו את ילדיהם לחינוך ולדורף היו צריכים לעשות קפיצת אמונה. באופן טבעי, הורים רבים לא יכלו לעשות אותה, ונשארו מחוץ למערכת. אך בקרב אלה שעשו את הקפיצה, נוצרה גאוות יחידה השייכת לאנשים שהקדימו את זמנם.

התחושה הזאת היא דבק מאוד משמעותי, ונראה שבמקרה של גן המעיין התופעה הייתה חזקה במיוחד. טל קרצ'ב, הגננת המובילה של הגן בשנים 1996 עד 1998, הגיעה אליו אחרי שנתיים ב"גן הוורוד" של כריסטיאנה לוי. "אני זוכרת שהגעתי לגן והיה שם שילוב מאוד מפרה של ההורים והצוות, שכולם היו עם המון מוטיבציה ושמחה. הרגשה של שיתוף פעולה שהיה מאוד מיטיב, מאוד תומך." כיוזמה בראשית דרכה, שעדיין לא התקבעו בה הרגלים מחייבים, היה הגן פתוח ליוזמות וניסיונות. כך למשל, הייתה שנה שבה הורי הגן בישלו את ארוחת הצהריים בתורנות. אבל לפעמים היו הורים ששכחו את תורנותם, ואז לא היה לילדים מה לאכול. שנה לאחר מכן הועסקה בגן מבשלת.

מאחר שגן המעיין היה אז גן הוולדורף היחיד מדרום להרצליה, הוא משך אליו משפחות והורים שהגיעו מכל גוש דן, ובמיוחד מתל אביב. "הורים הגיעו אלינו לגבעתיים מלב תל אביב, משינקין ומהאזורים שליד הים. הם

היו באים באופניים, מספרת טל. "גם אני גרתי במרכז תל אביב, והיו פעמים שהחזרתי בעצמי את הילדים הביתה. הייתה תחושה שקורה כאן משהו מיוחד, וכולנו שותפים לדבר הזה." ביטוי נוסף ומעניין לאווירה המיוחדת בגן הייתה העובדה שחלק מבוגריו, שעלו לכיתות א' וב' (בבתי ספר ממלכתיים), המשיכו לבקר בגן. "הם הגיעו עם ההורים שלהם מייד אחרי בית הספר. באו כדי להגיד שלום, לשחק ופשוט לספוג עוד קצת מהאווירה שהייתה בגן הזה."

לא הבנתי כלום, אבל זה הרגיש נכון

מקובל לחשוב על חינוך כעל השקעה בעתיד. במקרה של חינוך ולדורף באותן שנים, ניתן לתאר את ההורים החלוצים כ"משקיעי הון סיכון" – כאלה ששמו את ייבם על טכנולוגיה חדשנית ועוד לא מוכחת, אך כזו שאם תוכיח עצמה אז תתגלה כעסקה של החיים. ומה בכל זאת גרם לאותם הורים לקחת את הסיכון ולשלוח את ילדיהם למערכת בלתי מוכרת, ממש לניסוי חינוכי שלא ברור מה תהיינה תוצאותיו? התשובה שמתקבלת מהורים חלוצים עמם שוחחנו היא "ההתלהבות והמסירות של אנשי הצוות". ערן בן דוד, אחד מההורים בגן המעיין, שלאחר מכן בתו אלונה הייתה במחזור הראשון של כיתה א', מספר: "עברנו לגור בשכונת ביצרון בתל אביב באמצע השנה. רשמתי את בני הבכור איתמר לאיזשהו גן עירייה בשכונה. הוא הלך לשם בחוסר רצון בולט, וגם אנחנו לא היינו שבעי רצון מהאווירה בגן. חיפשנו משהו אחר, ואז חבר אמר לי, 'תשמע, יש גן אנתרופוסופי בגבעתיים, בוא נלך לשמוע!' [...] אני זוכר שערב ההיכרות היה מאוד עוצמתי מבחינתי. ראיתי שם שלושה אנשים מחויבים, שבאים מתוך תשוקה. הדרך שלהם לא הייתה ידועה לנו, וזה לא באמת היה חשוב [...] אני זוכר שכשהודיעו לנו כשקיבלו לגן את תומר, בני השני, שמחתי והתרגשתי כאילו הוא התקבל לקורס טיס, או למוסד יוקרתי שיבטיח את עתידו." דברים דומים אומרת נעמה שפירא, אמא מהמחזור השני: "הלכנו לערב מבוא, זה היה בגן המעיין, ושם ראינו את הגננות רותי ואסתי יושבות על הרצפה. הגן היה נראה אחר, שונה ממה שהכרנו. קיבלה את פנינו רחל האן,

שעמדה ככה עם בטן הריונית וסיפרה על הגן. אני זוכרת את המפגש הזה היטב, היה לי ברור שהגעתי למקום הנכון. לא הבנתי, לא ידעתי כלום, אבל הרגשתי שמהשווה שם מאוד מדויק עבורי."

ערן בן דוד, שהפך עם הזמן ליו"ר העמותה לקידום החינוך, מספר איך הוא נשאב בהדרגה לתוך הפעילות של העמותה, עוד כשהיה הורה בגן המעיין. "מההתחלה הרגשנו איזושהי שותפות, הייתה זרימת אינפורמציה לכיווננו, והיו גם מטלות שקיבלנו והפכו אותנו למחויבים ומעורבים." המעבר של בן דוד מהורה מעורב לחבר ועד התרחשה בנסיבות לא נעימות. "כשבני סיים את הגן, הייתה ישיבה קשה עם ועד העמותה. אחד הגננים המרכזיים, כזה שבזכותו שלחנו את הילדים לגן, עזב את הגן, אך לעמותה לא היה כסף לשלם לו פיצויים. היה לכולם ברור שזה לא בסדר ולא צריך לקרות, אז אמרו לי: בוא, תצטרף לעמותה, ותעזור שדברים כאלה לא יקרו." בן דוד, קבלן במקצועו, הצטרף לעמותה, בתוך זמן קצר נהיה חבר ועד עמותה, ובהמשך, כאמור, יושב הראש. כיו"ר העמותה בתקופה שבה נפתח בית הספר, בן דוד הקדיש לעמותה לא פחות זמן משהקדיש לניהול החברה שלו. לשאלה מדוע הסכים לעשות זאת, הוא עונה שהוא נמשך לכך על ידי הצוות החינוכי, הקהילה והעשייה עצמה. מעבר לכך, ניכר כי בן דוד מצא בעמותה לקידום החינוך את המקום שבו הוא יכול להשפיע לטובה על העולם. "כשאתה רואה כל כך הרבה תשוקה ואנשים כל כך איכותיים, אתה מבין שיש כאן הזדמנות להיות חלק ממה שהיא גדול ממך, ולהשפיע על חינוך של ילדים רבים. בהתחלה אתה חושב על הילדים שלך, אבל כשאתה נהיה יושב ראש של עמותה אתה מנתק את עצמך מהצרכים הפרטיים וחושב על טובת היוזמה, שהיא העיקר. אני הרגשתי שזאת הזדמנות וזכות אדירה שנפלה בחלקי. וכשרואים בדיעבד את התוצאות, יודעים שזה היה מוצדק." ההתמסרות של בן דוד לא הייתה הקרבה, אלא נתינה שמילאה את חייו במשמעות, אהבה ושמחה, ואף שלא ניתן למדוד אותה בכסף, היא גם הצדיקה את עצמה מבחינה כלכלית. "הייתי קם עם אור בעיניים. העיסוק בעמותה היה מטעין אותי באנרגיה. ולמרות כל האילוצים, באותה תקופה הרווחתי מאוד יפה."

יום בחיים

זמה הייתה אותה אווירה מיוחדת שהפכה את הגן למגנט אנושי? שני לוטן, שגדלה בגן המעיין בתחילת שנות האלפיים, מתארת לנו יום טיפוסי בחיי ילדה בגן.

"אני זוכרת את הכניסה לגן בשעת בוקר מוקדמת: אמא ואני יוצאות מהאוטו וצועדות אל השער. למרות שחצר הגן הייתה מוקפת בכד יוטה שלא ניתן לראות מבעדו כלום, הייתי מנסה תמיד לספק את סקרנותי ולהציץ פנימה, לראות מי הילדים שכבר הגיעו. המפגש עם הילדים האחרים היה פועל עליי כמו במטה קסמים: הפיהוקים הגדולים בדרך אל הגן התחלפו במשחקים נמרצים בחצר; זאת הייתה התקופה היחידה בחיי שבה מצאתי את עצמי מיוזעת כולי מריצות וקפיצות כבר ב־7:30 בבוקר.

"לרוב הייתי מגיעה בין הראשונים, אז בכל פעם ששער החצר נפתח, הייתי מביטה לראות מי מחבריי הגיע, ובמידה והייתי רואה פנים שהיו חביבות עליי – הייתי רצה לקראתן, מקבלת את פניהן בצהלות וחיבוקים. אם הייתי מתעייפת מן המשחקים, תמיד יכולתי להיכנס למבנה הגן, שבשעות הבוקר נראה לי מאוד חשוך לעומת האור הבהק שבחוץ, ולשחק בפנינת המשחקים. צליל הדנדון הפעמון היה מסמן לי ולחבריי שהגיע הזמן לסדר את הגן לאחר הבלגן שנוצר במהלך שגרת הבוקר העמלנית, ולהתאסף למעגל, שבו היינו שרים את שירי הבוקר.

"לאחר המאמץ שבמשחקים ובשירה, הבטן שלי הייתה מתחילה לקרקר, והייתי מסובבת את ראשי לעבר השולחנות הגדולים שבחדר האוכל, לראות מה נאכל הבוקר. למרות סקרנותי, לא זכורות לי הפתעות מיוחדות: מדי יום ביומו, כל אחד מן הילדים היה מביא עמו פרי ולצידו חיכו לנו ירקות חתוכים וממרחים טעימים, וגם לחם מלא, שהיה קצת פחות טעים, אך עם הזמן התרגלתי אליו. בטרם התחלנו לאכול היינו מברכים את ברכת האוכל הקבועה:

על זהב בין שיבולים / על תפוח בין עלים / על חמאה כה טעימה / ודבש מן הדבורים.

על פרי אגוז ותות / הצומחים לצד דרכים / על כל אדם והעולם / נודה לאלוהים.

"אחרי ארוחת הבוקר היינו יוצאים שוב לחצר להמשיך במשחקינו: השמש כבר הייתה גבוהה בשמיים, וקרניה היו חודרות מבעד לעלי העץ הענק שהצל על חצר הגן. אהבנו לטפס עליו ולשחק בין ענפיו ב"שוטרים וגנבים". אני זוכרת את תחושת ההתרגשות שהייתה מציפה אותי בכל פעם בשלב זה של היום: באיזה משחק אבחר? ועם מי אשחק? הזמן קצר והמלאכה מרובה! אני זוכרת אותי ואת חבריי חופרים במרץ בורות באדמת הגן, אוספים עלי שלכת בצבעים שונים, קופצים בחבל שהגננות היו מסובבות בעבורנו, ולעתים, אם שרתה על אחת מהן הרוח, רצה בין חפצים במסלול המכשולים שהגננת הייתה מכינה בעבורנו. בפינת הגן היה ארגז חול אותו פקדנו לעתים רחוקות, עד שבאחד הימים מילאו אותו בפנינים (מפלסטיק! השם ישמור...), אותו אהבנו לסנן מבעד לחול. היו ימים שבהם היינו יוצאים לטיול בחורשה או בגינה שעל יד הגן, כשכולנו אווזים בחבל שחיבר בינינו, כדי שאף אחד לא ילך לאיבוד, חלילה. בימי הקיץ החמים, הגננות היו מכריזות על "משחקי מים" שבהם היינו משתוללים בבגד ים, רטובים לחלוטין ומכוסים בבוץ מכף רגל ועד ראש.

"קנקני המים, שאחת הגננות הייתה מוציאה, היו אלה שבשעת הצהריים סימלו לנו לחדול ממשחקינו ולהרוות את צימאוננו, בטרם ניכנס שוב לגן לשמוע סיפור. היינו מתאספים במעגל ומתיישבים על בולי העץ הקטנים שהונחו מסביב לגננת, שהייתה מדליקה נר ואחר כך פוצחת בסיפור אחת מאותן אגדות, שמיידי היו נושאות אותי על כנפי הדמיון אל עבר מחוזות רחוקים ומופלאים, שבילדותי נהגתי לבקר בהם לעתים קרובות, אך ככל שהתבגרתי הלכו ונשתכחו מלבי. לפעמים, במקום סיפור, הגננות היו מעלות בפנינו תיאטרון בובות שהציג את אחד הסיפורים ששמענו באותה תקופה: היינו מחכים בציפייה דרוכה לתחילת ההצגה, שהייתה לרוב מעניינת ומצחיקה והיוותה בעבורנו מעין שיא אמנותי של השבוע. כשהסיפור או ההצגה הסתיימו, הייתי נוחתת ושבה להיות שני, היושבת על קורת העץ

בגן המעיין ומסביבי חבריי, שלפי המבט על פניהם הפליגו כמוני למחוזות מופלאים לא פחות. ניחוחות ארוחת הצהריים, שכבר הייתה ערוכה, היו מחזירים אותנו לאדמה באופן סופי.

"בארוחת הצהריים היה יותר מקום להפתעות: האם נאכל הפעם ירקות כתומים, או שמא אפונה וכרובית? תהא התשובה אשר תהא, הארוחה תמיד הייתה טעימה מאוד, ועדות לכך היא העובדה שחלק מחבריי היו מלקקים את הצלחת. ברכת הצהריים הייתה קצרה מזו של הבוקר: "בתיאבון, ארוחה מבורכת, ותודה לרוחמה עבור הארוחה!" הודינו לרוחמה כיוון שהיא הייתה הבשלנית העיקרית של הגן, שלא היססה להיעזר בנו בימים שבהם הכינה את הקוסקוס המפורסם שלה: היא הייתה שופכת את הסולת, התבלינים והמים החמים לתוך קערות גדולות ומזמינה אותנו לערבב 'טוב טוב'.

"למרות שהייתה זו שעת צהריים ומאחורינו היו כבר כמה שעות פעילות ומשחק, חבריי ואני מעולם לא סירבנו לאפשרות לחזור אל עיסוקינו העמלניים. לרוב היינו נשארים בתוך הגן ומשחקים בקוביות העץ הגדולות, בבובות, או מציירים בגירי בלוק צבעוניים. אם לאחד הילדים היה יום הולדת, הגננות היו גוזרות מתוך דפים צבעוניים את הספרה של גיל הילד, ואותה יכולנו למלא בברכות ובציורים. לעתים הגננות היו מעודדות אותנו לצאת מהגן, כדי שיוכלו לשטוף את הרצפה והכלים, והיינו עושים זאת בחפץ לב: העץ הגדול וארגז החול תמיד חיכו לנו באותו המקום. הפעם היו אלה ההורים שהיו קוטעים את משחקינו, כאשר כל אחד בתורו הגיע לקחת את ילדו. היינו נפרדים אחד מהשני לשלום עם קורטוב של עצבות, אך גם עם שמחה על כך שכבר למחרת בבוקר ניפגש שוב ונמשיך במשחקינו."

מהגרים

עד להקמת המסלול האנתרופוסופי בבית ספר זומר, בוגרי גן המעיין עלו בגיל שש לבתי ספר ממלכתיים. עובדה זו הכריחה את הצוות החינוכי בגן להכין את הילדים בצורה מסוימת לכיתה א'. אך עבור חלק מהמשפחות, לאחר שחוו את טעמו של החינוך האנתרופוסופי, זאת הייתה מציאות שהם

לא הסכימו להשלים עמה. בית ספר אורים הוקם אמנם בשנת 1996, אך בחמש שנים הראשונות נדד בין כתובות ברמת השרון וקיבוץ גליל ים, וממילא לא היה מחויב באותן שנים לדרך האנתרופוסופית. הפתרון של אותן משפחות היה לעבור לגור בצפון – במיוחד בקריית טבעון. בכך לקח חלק גן המעיין, ביחד עם "הגן הוורוד" של כריסטיאנה לוי, באחת התופעות הדמוגרפיות הבולטות בקהילה האנתרופוסופית בישראל בשנות התשעים ובעשור הראשון של שנות האלפיים: הנהירה לצפון בעקבות החינוך. בשנת 1997 התקבלו האישורים לבנייה, וגן המעיין נאלץ לפנות את מקומו ולעבור לרחוב רזיאל ברמת חן, שכונה יוקרתית בדרום מזרח רמת גן. הגן המשיך לשאת את שם הרחוב הגבעתימי שבו נוסד, אך מאותו רגע קשרה היוזמה את גורלה עם העיר רמת גן. ברחוב רזיאל פעל הגן במשך שנה אחת בלבד, ושוב נאלץ לפנות את מקומו. התחנה הבאה הייתה בית מספר 18 ברחוב המאה ואחד, גם הוא ברמת חן. המעבר הזה, שהתרחש בקיץ 1998, עשור לאחר לידתו, מסמן שלב התפתחותי משמעותי עבור הגן, כזה שפותח פרק חדש בקורותיו.